

SZLOVÁK DRÁMAÍRÓ MAGYAR NYELVŰ VIGJÁTEKA

Írta: SZIKLAY LÁSZLÓ

A múlt század második felében Magyarországon lezajlott nemzetiségi harcnak az előzményei a reformkorba, a huszas-harmincas-negyvenes évekbe nyúlnak vissza. Mind a magyar, mind pedig a szlovák szellemi élet vezetői ekkor építették ki a nemzet kulturális életének legfőbb alapjait. A nagy előkészületek korszaka ez mind a két oldalon — a végén ott a szabadságharc, az irodalomban pedig a népies-nemzeti klasszicizmus kultúrforradalma, nálunk Petőfi és Arany, a szlovák irodalomban pedig a Štúr-iskola nemzetépítő alkotó tevékenysége.

Mind a magyar, mind pedig a szlovák irodalomtörténetírás büszkén, a haladó hagyományoknak kijáró tisztelettel tekint a reformkor nagy lendületére. Pozitív eredményeinek hangsúlyozása mellett azonban — különösen a burzsoá nacionalista irodalomtörténetírás, de hatása alatt nem egy szerző ma is — azt állítja, hogy a szlovák és a magyar irodalomnak a múlt harmonikus együttéléséből, törökök és Habsburgok ellen vívott küzdelméből adódott kapcsolatai e korban végképp megszakadtak, sőt, az írók, mind egyúttal a nemzet politikai vezetői is, szembefordultak egymással, nem a közös célokért harcolva, hanem ellenfelekként vitték tovább — ki-ki a maga nemzete kulturális felemelkedésének ügyét. Sok szó esett már arról, hogy a nem is olyan régen még »amici« — más szóval a latin hivatalos nyelv egységében, közös patriotizmusban élő kultúrált társadalmi rétegek — egyszerre csak ellenfelekként néztek egymásra [1]. Az ellenségeskedés külső formája kétségtelenül a nyelvi harc volt. A magyar reformkor haladószellemű politikusainak és íróinak legfőbb célja, hogy Magyarországon a magyar legyen az állami és a kulturális élet hivatalos nyelve, a szlovák nemzeti élet vezetői pedig mind hevesebben és hevesebben tiltakoztak ez ellen a törekvés ellen s a szlovák nyelv ápolását, kiművelését, a szlováklakta területeken való érvényesítését sürgették. Nincs most alkalmunk rá, hogy bemutassuk a nyelvi harc minden egyes fázisát, ezúttal arról sem szólnunk, hogy a kortól, az írók konzervatív vagy radikális álláspontjától függően a szlovák nyelvi-nemzeti törekvéseknek Štúrék fellepte előtt különböző fokozatai voltak. Itt most csak azt hangsúlyozzuk: a nemzetiségi ellentéteknek társadalmi hátterük volt. Köztudomású, hogy erős burzsoázia híján az anyagi helyzetével, az ország gyarmati függésével elégedetlen középnemesség [2] vezeti a feudalizmus felszámolásáért vívott küzdelmet: a közös érdekektől vezetettve éppen a reformkorban a magyarral együtt harcol és így nyelvileg is asszimilálódik a magyarsághoz az a szlovák szár-

mazású középnemesség is, amely a nacionalizmus fellépte előtt a hivatalos életben latin nyelven írt és beszélt, magánéletében pedig — vulgáris nyelvként — hol csak a szlovákot, hol pedig vegyesen a magyart, a szlovákot és esetleg a németet használta [3]. Szlovák származása ellenére az akkori felsőmagyarországi nemesség nagy része a reformkorban éppen úgy a magyar nyelvi-nemzeti törekvések hordozója lett, mint ugyanannak a társadalmi osztálynak a magyar tagjai. A szlovák nemzeti eszme, a szlovák nemzeti törekvések vezetőrétege e korban, mint később is, az egész XIX. század folyamán: a részint kurtanemesi, részint kispolgári, egyes esetekben népi származású értelmiség (falusi, legfeljebb kisvárosi papok és tanítók). Az a *társadalmi* ellentét, amely e kispolgári értelmiség és a falu földesura között kétségtelenül megvolt, e korban *nemzeti* jelleget ölt, sok egyéb formája mellett a nyelvi harcban is megnyilvánul s azt a látszatot kelti, mintha az elmúlt századokban szoros sorsközösségben élt szlovák és magyar nép közös kulturális útja végkép kettévált volna.

Ján Chalupka e korszak szlovák drámaírója. Jelentőségét maga az a tény is eléggé hangsúlyozza, hogy a Magyarország sajátos fejlődése következtében eléggé csekély múlttal rendelkező színészet, színház — s vele együtt a drámaírás is — e korban éppen a feudalizmus elleni harc közben jut fontos nemzetépítő szerephez. A magyar vándorszínészek, majd Pesten, Kolozsvárt és Kassán az első magyar színházak tevékenységéről és harcos nemzetépítő szerepéről nagyközönségünk is jól tud. A szlovák kulturális életben főleg a hegyvidék szűk völgyeiben és hegyoldalain elterülő kisvárosok műkedvelő színtársulatai játszottak nagy szerepet: a műkedvelés szlovák megindítója pedig — éppen Chalupka darabjaival — Gašpar Fejérpataký-Belopotocký volt Liptószentmiklóson [4].

Chalupka főleg vígjátékokat írt. Főműve, az 1830-ban eredetileg még a szlovák protestánsok biblikus cseh nyelvén írt *Kocourkovo, anebo: Gen abychom w hanbě nezústali* [5] (Kandúrfalva, avagy: Csak szegényben ne maradjunk) maró szatíra: pán z Chudobíc személyében éles gúnnnyal illeti a maradi, magyarul nem is tudó, de fiát Attilának keresztelő és csupa »divatból« magyarosító földesurat, főhősén, Tesnošil csizmadiamesteren keresztül pedig az önző, szűklátókörű, műveletlen kispolgárt, aki azzal akar mindenáron »előkelőnek« mutatkozni, a társadalmi ranglétrán »felfelé« kapaszkodni, hogy beszédébe minduntalan magyar szavakat kever, persze, sokszor helytelenül. Ezzel és állandóan vissza-visszatérő refrénjével: »Amint a magyar mondja« nevetségessé válik. A szlovák közönség már százhuszonhat éve kacag azon, hogy a magyar tudását szinte az unalomig fitogtató csizmadia a végén hogy marad szegényben tanítóválasztó machinációival, lányát férjhez adni akaró kísérleteivel.

Kétségtelen, hogy Chalupka ezzel belekapcsolódott abba a nyelvi harcba, amelyről a bevezetésünkben szólottunk. Bántotta az erőszakos magyarosítás s az ellen küzdött akkor, amikor bemutatta, hogy a szlovák nyelvterületen a földesurak s a szűkkeblű, rövidlátó kispolgárok voltak az élharcosai.

Ha egyoldalú nacionalista szemlélettel vennők a kezünkbe s nem állítanók bele a kor társadalmi-politikai valóságába, akkor mereven magyar-ellenesnek minősíthetnők Chalupkának eredetileg német nyelven megírt szatirikus regényét is [6], amelyben arról van szó, hogy két szlovák falusi

nemest megszedít a nagy »magyarság« s elindulnak Ázsia felé; hogy a magyarok őshazáját megkeressék. Szülőföldjükről, Túrócból kiindulva Pest-Budán és Erdélyen keresztül eljutnak Bukarestig, de onnan — megrettenve a nehézségektől — visszafordulnak. Utközben sok kalandon esnek át, rengeteg emberrel találkoznak, Pesten megbámulják az éppen megszületőben lévő nagyváros kulturális és politikai életét. Mindez arra szolgál, hogy az író gúnyal illesse hőseinek és társaiknak sokszor egyoldalú, nagyhangú magyarkodását, azt a magyarországi nemzeti kérdés említett sajátosságából adódó ténytet, hogy a magyarkodó nemesség a nemzeti ségeket — tehát a szlovákokat is — lenézi. Kétségtelenül nem egyszer igazságos támadásai közben azonban itt-ott elveti a súlykot: megtámadja az egykorú magyar irodalomnak, politikai életnek olyan jelenségeit és szereplőit is, amelyekre, illetőleg akikre mi ma méltán mint haladó hagyományaink fontos tényezőire tekintünk.

Szlovák kortársainál lényegesen erősebb társadalmi éllel, saját nemzeteinek nemeseit és kispolgárait is kifigurázva, de mégis: Chalupka fontos tényezője a reformkorban elindult nyelvi-nemzeti harcnak. Erről tanúskodik a színészet magyarosítását gúnyoló irata is [7]. Ha művét csak ebből a szempontból, illetőleg csak felületesen vesszük szemügyre, akkor igazat kell adnunk a nacionalista irodalomtörténetírás feltevésének: ő is elindul azon az úton, ahol a szlovák és a magyar irodalomnak a másik fél irodalmában már semmi keresnivalója sincs.

1835-ben, Pesten, Trattner—Károlyi »nyomtatásá«-ban jelent meg Chalupka János magyar nyelvű vígjátéka *A vén szerelmes, vagy a Torházi négy vőlegény* címmel. A szlovák irodalomtörténet szól arról, hogy Chalupka írt magyar vígjátékot s hogy azt csak két évvel később, 1837-ben fordította le szlovákra [8], de arra még senki sem vállalkozott, hogy a darabot közelebbről megvizsgálja s ezzel kapcsolatban föltegye a kérdést: mi indította a szlovák nemzeti felújulás élestopú harcosát arra, hogy magyar nyelvű színdarabot adjon ki? [9].

Chalupka magyar vígjátéka — s ezt már tartalmának az elmondása alapján is megállapíthatjuk — nem nagyigényű művészi alkotás, inkább csak helyzetkomikumra építő bohózat.

Quoniam Vilmos, Peleske hatvanesztendő nótáriusa alig várja, hogy a felesége — akit »szárazbetegség« gyötör — meghaljon. El akarja venni a tizenhat éves Málit, nevelt lányát, aki mint árva került hozzá. Málnak van egy kis birtoka, abból telik ki a neveltetés költsége, de Quoniam úgy játssza meg a dolgot, mintha ő hozná meg ezt az áldozatot. Máli az öreg nótáriuson kívül három férfinak is tetszik: Eisenbartnak, a magyarul csak gyöngén tudó sváb seborvosnak, Fegyverneki strázsamesternek és Sándornak, Quoniam írnökának. Máli csak Sándort szereti és elhatározza, hogy senki másához nem megy feleségül, csak őhozzá. Ezt Quoniam előtt tagadnia kell; jóeszű, hamis lány, aki ügyeskedéseivel mindig túl tud járni a bácsikája eszén, pedig az különböző »fortélyok«-kal leselkedik rá. Meghal a nótárius felesége. A vén kujon azt tervezi, hogy eltemeti az asszonyt s rögtön másnap az oltárhoz vezeti Málit. A fiatalokat azonban nem lehet becsapni. Sándornak írt az apja, melyben régi kicsapongásaiért s szökéséért megbocsát neki, megengedi, hogy elvegye Málit s küldi is a diszpenzációt. A két szerelmes a nótáriusnál újabb csellel harcolja ki boldogságát.

Máli felöltözik egy idegen nő ruhájába, befeketíti a szemöldökét, szlovákosan beszél s azt mondja, hogy temesvári nő, akinek Sándor valaha házasságot ígért. A notárius nem ismeri fel az »idegen« nőben nevelt lányát, műfelháborodással, de valójában boldogan parancsolja meg Sándornak, hogy hagyja abba a munkát és vegye el a »panaszost« feleségül. Amíg a temetés tart, a fiatalok — a nagybácsi »rendeletére«, mégiscsak a háta mögött — a templomba mennek s mint férj és feleség érnek haza. Otthon éppen a halotti torra készülnek. S ekkor kitör a botrány: a notárius megtudja, hogy Málit Sándor a háta mögött feleségül vette. Eleinte olyan dühös, hogy már-már tettelegességre vetemedik, de Fegyverneki uram, a strázsamester lefogja, a jószívű doktor pedig — kedélyességével, humorával — kijózanítja. A notáriusnak meg kell elégednie Őrszével, az aggszúzzel, Dorottyá, a másik vénkisasszony, Eisenbart párja lesz, Fegyverneki pedig Szarkalábnét, a vig özvegyet választja élettársul. Mulatás lesz belőle kivilágos kivirradtig.

A mesének nem egy fordulata, a darabnak nem egy alakja arra mutat, hogy Chalupka jól ismerte — főleg a francia vígjátékirodalmat. *Argan* és *Harpagon*, a két örökéletű molière-i alak minden bizonnyal a szeme előtt lebegett, amikor mintázta [10]. Érdekes adalék ez Molière-nek e korbeli magyarországi hatására. De vajon csak Molière-re kell-e itt gondolnunk? A mese lényege végtelenül hasonlít Kísfalúdy Károly: »A gyilkos, vagy Mikor pattant nem hittem volna« című egyfelvonásos vígjátékára [11]. Ott Lovasdynak hívják a »vén szerelmes«-t, nem notárius, hanem postamester, de ő is feleségül akarja venni Rózit, az »árva leány«-t, »ellenfele« a fia, akit ugyanúgy Sándornak hívnak, mint Chalupka derék ifjú szerelmesét. Chalupkánál inkább Máli talál ki egy egész sor csínyt az öreg félrevezetésére, itt Sándor a cselmester. Úgy sejtjük, van összefüggés a két darab között. Persze, ezt ellenmondás nélkül csak kellő filológiai bizonyíték birtokában állíthatnók. Így csak arra vagyunk utalva, hogy megvizsgáljuk: magán azon a tényen kívül, hogy Chalupka megírta magyar nyelvű vígjátékát, fűzte-e más is a magyar irodalomhoz?

Mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy Chalupka János igen jól írt magyarul. Mráz mondja is, hogy a szlovák vígjáték megalapítója az anyanyelvén kívül folyékonyan beszélt latinul, németül, magyarul, franciául és olaszul, passzív módon pedig angolul, görögül és héberül is tudott [12]. A »Vén szerelmes« magyar szövege arról tanúskodik, hogy ebben az esetben többről van szó, mint egy idegen nyelv jó tudásáról. Ízes magyar nyelv ez, amelyet a Zólyom megyei Felsőmicsinán született, gyermekkorát Felsőlehotán töltött, majd breznóbányai evangélikus lelkész Chalupka csak úgy sajátíthatott el, hogy egy bizonyos ideig magyar környezetben volt és ismerte a magyar irodalmat. Bizonyításul csak egy kis részletet közlünk a szlovák vígjáték megalapítójának magyar darabjából:

»Sándor: Hová lettél hát oly hirtelen? Még csak egy szót sem szóltál, hogy haza készülsz.

Máli: Ha igaz volna; nem hívtam eleget haza Sándor urat? de siket volt ökelme és azért ott is hagytam, mert a tizenkét óra majd a hátamra vert.

Sándor: Hát az a két gavallér hazakísért?

Máli: Haza ám! karnál fogva a huszár is, a doktor is.

Sándor: Oh, láncos adta!

Máli: És itt búcsúztunk el egymástól, ezen a helyen, a német meg is csókolt, de, igaz, csak az orcára; a huszár pedig úgy szorította meg a kezem, hogy...

Sándor: Ezer mennykő!

Máli: Ezer mennykő, bizony; nincs jó gusztusa mind az egyiknek, mind a másiknak? Nézzen rám (egy lábom megfordul).

Sándor: Szeles!«

Hol tanult meg Chalupka János ilyen jól magyarul?

Az 1812/13. tanévben, huszonegy-huszonkét éves korában Sárospatakon volt [13] »non togatus« vagyis világi diák, joghallgató. A Kollégiumma is meglévő anyakönyvének tanúsága szerint kitűnően tanult. Professzorai közül a híres Kövy Sándort kell kiemelnünk, aki korábban egy évig Csonkonait is tanította [14].

A rendelkezésünkre álló adatok azt mutatják, hogy Chalupka János sárospataki diákkorában egészen közeli érintkezésbe került a magyar kultúrával. Véletlenség-e, hogy a Vén szerelmes éppen — Peleske nótáriusa? A strázsamestert Fegyvernekinek (Tempefői!), az egyik vénkisasszonyt pedig Dorottyának hívják. Nem említettük hiába éppen Csonkonait Kövy professzor volt diákjai közül. A »Vén szerelmes« mulatási jelenetében (III. felvonás, 3. és 4. jelenés) dalbetétek is vannak, legnagyobb részük Csonkonai-idézet. Fegyverneki és Sándor dalolják el legelőször (a 3. jelenésben) a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* 1., 3. és 20. (utolsó) versszakát. A 4. jelenés is két hosszabb Csonkonai-idézettel teszi kedvesebbé, közvetlenebbé, vidámabbá a négy új pár vigasságát: Fegyverneki Szarkalábnéval a Lilla II. könyvének XXIII., *Alku* című darabjából idéz egy részletet [15]; Sándor és Máli pedig a III. könyv XXXIX., *Szemrehányás* című költeményének első, harmadik és negyedik versszakát dalolja el a menyasszonytánc szünetében [16]. Chalupkának a jegyzetünkben közölt szövegéből kitűnik, hogy a vers két helyen azért tér el a Harsányi—Gulyás-féle kiadás szövegétől, mert Chalupka a maga darabjához alkalmazta a magyar költő sorait. »Lilla!« helyett »Asszony«, »a lányi elme« helyett »a férjfi elme« e változtatások nyilván a szlovák író művei. A többi eltérésről ezt már nem mondhatjuk oly meggyőződéssel, inkább azt hisszük, hogy Chalupka nem a nyomtatott kiadásokból, hanem a már az ő pataki diákkorában is nagy számmal elterjedt kéziratos énekeskönyvekből ismerte a nagy debreceni költőt. »Csonkonai versei a kéziratos énekeskönyvek lapjain nem egyszer elszemélytelenednek, közkinccsé, népdallá válnak.« [17]. Chalupka, mint pataki diák, talán maga is részt vett abban a folyamatban, hogy a diákság vitte le Csonkonait a néphez. Legalábbis erre látszik mutatni, hogy a darab többi magyar dalbetétje a kor népies műdalai közül való. Alig hangzottak el Csonkonai előbb említett verssorai Sándor és Máli ajkáról, mikor Fegyverneki strázsamester utam az »Ez a pohár bujdosik« kezdetű dalra zendít rá: Horváth János az 1826-i *sárospataki népdalgyűjtemény*ből ismeri [18]. Egy másik dal, az »Addig élem világom...«, Szirmay Antal »Quodlibet« c. jegyzete felé mutat, amelyről tudjuk, hogy a »Csikóbőrös kulacs« is benne volt [19]. Chalupka sárospataki jurista korára utal az »Ez az utca végig tiszta, Itt lakik egy szép jurista« [20]. Minden bizonnyal ott hallotta a »Gyere, pajtás katonának« darabjában közölt változatát is. [21]. Egyetlenegy olyan verses szöveg van a »Vén szerelmes«-ben, amelynek a forrását nem tudjuk megtalálni: a nótárius köszöntője a III. felvonás 4. jeleneté-

ben [22]. Persze, nem olvashattuk végig a kor valamennyi alexandrinusát: lehet, hogy az eredeti ott lappang valahol Gvadányinál, Orczy Lőrincnél, Barcsaynál vagy más »magyaros« költőnél. Csokonainál — legjobb tudomásunk szerint — nincs. Lehet, hogy maga Chalupka eszkábálta össze ezeket a verssorokat. A darab prózai szövege alapján nyugodtan feltételezhetjük: tudott annyira magyarul és benne élt annyira a kor népies-diákos-magyaros légkörében, hogy egy ilyen köszöntőt meg tudjon írni.

Mindezeknek alapján azt kell mondanunk, hogy Chalupka elsősorban a kor nép-, illetőleg népies műdalait ismerte, az ilyeneket tartalmazó gyűjteményeket olvashatta vagy tanulmányozhatta át — s így ismerkedett meg Csokonaival. Tévedés volna viszont azt hinnünk, hogy ez az ismeret-ség megmaradt a diákos népiesség színvonalán: — a sárospataki ifjúkori emlék arra volt jó, hogy Chalupka később is, a szlovák nyelv érvényesüléséért, kiműveléséért folytatott harcaiban is állandó figyelemmel kísérje a magyar irodalmat. Erről Andrej Mráz is megemlékszik és azt mondja, hogy »túlságosan egyoldalúan« ítélkezett a magyar irodalom jelenségeiről [23]. Ne tagadjuk, sokszor említi iróniával az egykorú magyar műveket, szatirikus regényének, a »Bendegúz«-nak két délibábot kergető hősről például azt állítja, hogy útjukon: »éppen úgy váltakozik a költészet a prózával, mint az életben s a *Vérnász*-ban s mindennap nincs vasárnap« [24]. De az ehhez hasonló gunyoros megjegyzéseknél sokkal fontosabb, hogy a magyar költészet ismeretéről Chalupka nemcsak a »Vén szerelmes«-ben tett tanúságot. »Bendegúz...« c. donquijotiádájának minden egyes fejezete elé egy-egy magyar idézetet ír: ezek az idézetek illusztrálják a fejezet mondanivalóját. Tehát nem Hviezdoslav volt az első, aki népe nyelvi-nemzeti sérelmeit magyar költők idézésével kérte számon a magyar uralkodó osztálytól! [25]. Chalupka a magyar irodalom régi és kortárs nagyjainak a segítségével olvasta a saját nemessége fejére, hogy ne majmolja az idegeneket, sőt ennél tovább is ment: példaképül állítja eléjük a nemzetiségi kérdés szempontjából — tudjuk — türelmes Széchenyi Istvánt [26].

E szerény igényű tanulmánynak nem feladata, hogy részletesen elemezze írónk szatirikus regényét. Egyszer nyilván ennek is sorra kell kerülnie, a magyar kultúrtörténet is sokat tanulhatna reformkorunk e görbe tükréből. Mi az elmondottakhoz itt most csak azt tesszük hozzá, amivel Chalupka magyar irodalmi ismereteiről szóló tudásunkat egészíthetjük ki. A szlovák vígjátékírási megalapítója jól ismerte a régi magyar irodalmat is. Regénye fejezeteinek elején idézi Tinódi Sebestyént [27], Balassa Bálintot [28], Kohári Istvánt [29], Amadé Lászlót [30], Faludi Ferencet [31], Rádai Gedeont [32], Virág Benedeket [33], Dayka Gábort [34]. De aki itt is — szám szerint is, az idézetek súlyával, fontosságával is — fölényben van, az ismét csak: Csokonai. A »Bendegúz...« egyes fejezetei elé helyezett idézetekből kiderül, hogy Chalupka nemcsak a híres »Szerelemdal«-t, nemcsak a *Lilla-dalokat*, *Tempefőit* és a *Dorottyát* ismerte, hanem a *Béka és egér-harcot* [35], a *Diétai magyar műzsát* [36], egyéb költeményeit is [37]: egy szóval, *csaknem az egész Csokonait*. Szerintünk ebből két fontos dolog lehet következtetni: részben azt, hogy ekkora mennyiségnek ilyen pontos ismerete már nem alapulhat csak a kéziratos énekeskönyveken, Chalupkának Csokonai költészetét okvetlenül tanulmányoznia kellett. Ebből

viszont a másik következtetés adódik: Csokonai és követői (például Terhes Sámuel [38]) — akikkel minden bizonnyal Sárospatakon ismerkedett meg — ösztönzést adtak neki a magyar irodalom további tanulmányozására is. Az idézetek közül nem egyet magyar írója Chalupka 1812-i sárospataki tartózkodása után alkotott meg. Így kerül a Chalupka regényébe Kisfaludy Sándor is, két részlet az 1822-ben kiadott »Dobozy Mihály és hitveséből« [39]. Vörösmarty is szerepel, a fentebbi példában ironikus éllel említett, de — íme — mégiscsak megbecsült »Vérnász«-szal [40]. Hosszúra nyúlnék, ha az egész »Bendegúz...«-t feldolgoznók s így bizonyítanók be, hogy Chalupka a magyar irodalmi fejlődést mindvégig, még breznóbányai lélkész korában is figyelte. Csak egyetlenegy példát: maga tesz tanúságot arról, hogy Kisfaludy Károlyt is ösmerte, »A pártütők«-et idézi [41].

Kora sok magyar törekvésének az ostromozása mellett a magyar irodalom elmélyültnek és rendszeresnek mondható ismerete: oly látszólagos ellentmondás ez, amelyet föltétlenül fel kell oldanunk, ha vizsgálódásaink közben nem akarunk félúton megállni. Ezt a póruljárt »Vén szerelmes«-ről szóló vígjáték magyar és szlovák változatának az összehasonlításával teszszük meg. A »Staruš plesnivec« ugyanis nem hű fordítás, inkább átdolgozás. Az eltérések az első pillanatban jelentékteleneknek látszanak, de ha élesebb szemmel vizsgáljuk meg őket, azt kell mondanunk, hogy éppen a mi szerény fejtegetésünk szempontjából van jelentőségük. Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a szereplők nem maradtak ugyanazok a szlovák szövegben, mint a magyarban. Hogy Máliból Sabínka, Fegyverneki-ből Dunaparti, Eisenbartból Lesebuch, Szarkalábnéből Frntolinka, Örzi-ből Beloritka, Dorottyából pedig Svrboritka lett, azt természetesnek tarthatjuk: a szlovák színpadon a szlovákos hangzású nevek nagyobb sikerre számíthattak. De *Quoniam mester, Peleske* nótáriusa a szlovák változatban *Pomazal*-lá (magyarul kb.: »bekent«), *Kocúrko*vo szobafestőjévé válik s ez már igen sokat mond. Az író finom érzékkel tudott különbséget tenni a magyar provincializmus és a szlovák vidék szüklátókörségének jellegzetes vonásai között. Lám, a magyar szövegben három csomó dohány, egy köből kukorica és egy hordó káposzta az orvosi honorárium, a szlovák környezetben ugyanazért a szolgálatért 4 tojást, egy kiló krumplit, káposztát és szobája kifestését kapta jutalmul Lesebuch, a derék doktor. A szlovák változatban a fiatalember nem Sándor, hanem Miska, iparoslegény, aki apjától amá bizonyos döntő kérdésben csak magát a diszpenzációt kapja meg, — a magyar eredetiben Sándor a jogban járatos ember, »úrfi«, akinek az apja régi kicsapongásaiért, szökéséért bocsát meg s így küldi a diszpenzációt. A szlovák *Kocúrko*vo a magyar *Peleske*. Amit Chalupka a szlovák kispolgárok, szobafestők, vargák világában kifogásolt s írt meg satirikus éllel, azt magyarul igen szépen bele tudta helyezni a jellegzetesen magyar kismemesi-kispolgári keretbe: a Gvadányi-megénekelte nótárius jogászko-dóan konzervatív, nemesi módon szüklátókorú világába. Sajnos, az egy *Peleske* szón kívül nincs rá bizonyítékunk, hogy olvasta-e Gvadányit. De az a *szellem*, amely *Quoniam* úrból árad: a nyakas, ételt-italt szerető, saját falujába bezápu lt konzervativizmus joggal azt sejteti, hogy a *Peleske* név nem véletlenül került a *Kocúrko*vo helyébe.

Hadd hangsúlyozzuk rögtön ezután, hogy nemcsak a *Kocúrko*vo-ban, hanem mind a »Vén szerelmes«-ben, mind pedig a »Staruš plesnivec«-ben

van vegyesnyelvűség, mégpedig bőven! Nincs nagyobb igazságtalanság, mint azt állítani Dr. Eisenbart-Lesebuch-ról, hogy egyszerűen a molière-i önző, tudatlan orvosok másolata! [42]. Igaz, szereti a honoráriumot, de igen jó a szíve, ahol csak teheti, segít a fiataloknak. Félig német—félig magyar, illetőleg félig német—félig szlovák nyelvében viszont ott él az a kedélyes humor, amellyel a vegyesnyelvű vidékek német—magyar, német—szlovák értelmiségét mások is ábrázolták. Külön hangsúllyal hívjuk fel a figyelmet Málira, aki azzal akarja a messziről jött leányzó látszatát kelteni, hogy szlovákosan beszél. Sabinka pedig Miskolcra jött lánynak tettei magát, mint »idegen« nő, magyarosan szól nagybácsijához. Íme: a vegyesnyelvűség, a hibás beszéd nemcsak a nemzetiségi *harc* eszköze. Sőt! A »Staruš plesnivec«-ben az ifjú szerelmes, Miska — *magyar* legény! Kedvese, Sabinka kedvéért mily nagy szorgalommal igyekszik szlovákul megtanulni! De egészen tökéletesen még a darab végén sem tud: még ott is keveri a névszók nemét, még ott is elköveti a magyarok e jellegzetes hibáját a szlovák beszédben. Vajon csak a vígság, csak a bohóság kedvéért rendezi ezt így az író? Az utolsó felvonás multságjelenetében — persze — a »Staruš plesnivec« szereplői szlovák népdalokat, népies műdalokat énekelnek, egyedül Miska lép fel magyarul a »Szerелеmdal...« első versszakával. »Drága kincsem, galambocskám...« Csoknái így került bele *magyarul* nemcsak a szlovák író magyar nyelvű művébe, hanem magába a szlovák irodalomba is.

Chalupkának ezzel a szereplőjével komoly a mondanivalója. Miska gyöngye szlovák beszéde, Sabinkának az az igyekezete, hogy minél többet szólhasson magyarul, nem a nemzetiségi *harc*, hanem a nemzetiségi *megbékélés* szócsövévé válik: »Ugyan, kde ty neučil ten hamisság. Minek tak trápiš ten starý pán?« (Ugyan, hol nem tanultad azt a hamisságot. Minek kínozod úgy azt az öregurat?): — aki járt vegyesnyelvű vidéken, ahol az uralkodó osztályok összecsapásáig és uszításáig békében élt egymás mellett a magyar és a szlovák dolgozó nép, az jól ismeri ezeket és az ezekhez hasonló vegyesnyelvű mondatokat és ismeri derűs, meleg hangulatukat is. Vagy nézzük csak Miska és Sabinka döntő beszélgetését, amikor a magyar fiú megkéri a szlovák lány kezét s azt kívánja tőle, hogy magyar menyecske legyen belőle. A tisztánlátás kedvéért ideiktatjuk az egész beszélgetést magyar fordításban:

»Miska: De hiszen te nem leszel néma, ilyen-amolyan szlovák, hanem igazi magyar menyecske, és szlovákul egy szót se!

Sabinka: Ach, kedves kincsem, abból nem lesz semmi. Ezt az esküvőn nem ígértem meg. Én szlovák nő maradok örökkön örökké ámen. Az anyám is szlovák volt és ő a sírban sem bocsátaná meg nekem, hogy szegyenlem azt a nyelvet, amelyre akkor tanított, amikor az emlőin éltem. De a te kedvedért félig magyarrá leszek, lelkem, kedvesem.

Miska (megcsókolja): Brávo, lelkem! Annál jobban becsüllek s én is félig szlovákul fogok, vagy hogy kell mondanom. — Jer, kedvesem! (Magához vonja.)« [43]

Elmondható-e mindezek alapján, hogy e magyarul is, szlovákul is megírt vígjátékban a pusztá bohóság volt a szerző célja, semmi más? [44]. Igaz, sokat kacagunk a helyzetek komikumán is, amikor a bácsika bebújik az asztal alá, vagy amikor saját képe helyébe lép az üres képkeretbe; hogy így hallgassa ki a fiatalokat, akkor minden hátsó gondolat nél-

kül csak kacagunk. A magyar változat verbunkos tánca, az utolsó jelenetnek, a halotti tornak a dalos jókedve nagyrészt azért készült, hogy mulattasson. De vajon ez a mulattatás nem kapcsolódik-e jól bele a kor egyik leglényegesebb társadalmi-politikai mondanivalójába: a nemzetiségi kérdésbe?

Chalupka főművének, a Kocúrko-nak a szlovák nyelv jogaiért küzdő tanítója, Svoboda — aki egész lényével igen jól képviseli a negyvenes évek irói nemzedékének, a Štúr-iskolának a típusát — a földesúr magyarosító törekvéseivel szemben a következő magyar vers-idezetet mondja:

»Mihelyt nyelvet, ruhát és szokást elhagytok,
azonnal megszűntök lenni, amik vagytok.« [45]

Svoboda úgy idézi e sorokat, hogy azokat »valahol« (szlovákul: »kdesi«) Csokonai írta. Chalupka tehát tudatosan hivatkozik Csokonaira, amikor nemzete nyelvi jogait védi a népet elnyomni akaró földesúrral szemben. Sajnos, Csokonainál a leggondosabb keresés mellett sem találtuk meg a legelső szlovák vígjátékban oly fontos szerepet játszó alexandrinusokat. Átnéztük a XVIII.—XIX. század fordulójának több költőjét: Gvadányit, Orczyt, Barcsayt, Berzsényit, de nem jutottunk eredményre. Nálunk szerencsésebbek fogják megtalálni: kit tévesztett össze Chalupka Csokonaival, élete nagy magyar költő-ideáljával.

Vannak rá adatok, hogy a »Vén szerelmes« sikert aratott a maga idejében. Erre maga a szerző céloz, amikor a »Starúš plesnivec«-hez ezt az előszót írja: »E »Starúš« testvérbátyja, amellyel a szlovák közönségnek meg kell ismerkednie, a *Vén szerelmes*. Azt szeretnők, hogy ez a mi szlovákunk éppúgy megtegyék a magyaroknak, mint amaz a magyar a szlovákoknak és a németeknek. Egyetlen magyar könyvet sem érte az a megtiszteltetés, mint amit a *Vén szerelmes* ért el a szlovák és német olvasóknál — s ezzel Liptóban, Túróban, Árvaiban utat törtünk a magyar nyelvnek. — Már magyar színházban is bemutatatták s ez a szerencse sem érte eddig szlovák ember tollát...« [46]. Ezek a szavak is azt bizonyítják, amit eddig mondottunk: Chalupkának a három együtt élő nép együttműködése, megbékélése lebegett a szeme előtt. Büszke volt arra, hogy ezt magyar és szlovák nyelvű vígjátékával elősegítette. Darabját több híradás szerint akadémiai dícséretben, illetőleg jutalomban részesítették [47].

Többen állították róla, hogy játszották magyar színpadon. Sajnos, amit mi — bevalljuk, elhirtelenkédve, megbízhatatlan állítások átvételével, kellő kontroll nélkül — mondottunk róla [48], hogy a pesti színpadon is többször műsordarab volt, nem sikerült bebizonyítanunk. Sem Bayer, sem az egykorú források nem idézik Chalupka darabját a reformkori pestbudai műsorokban [49]. Mráz csak fenntartással fogadja el a »Vén szerelmes« magyar színpadon való szereplésének tényét [50], Noskovič pedig úgy véli, hogy ha előadták, akkor valószínűleg vándorszínészek adták elő s kissé pejoratív hangsúllyal mondja, hogy a breznóbányaiak 1885-ben játszották, akkor, amikor — a nemzetiségi viták teljes elmérgesedésének idején — ez a »magyar nyelv túlzott csodálatának számított« [51]. Sajnos, azt nem sikerült megállapítanunk, hol mindenütt adták elő, egyedül annyi bizonyos, hogy 1835. áprilisában játszotta a Celesztin és Ujfalussy Sándor színiigazgatók vezetése alatt álló miskolci színtársulat [52]. Van-e összefüggés ab-

ban, hogy a »Vén szerelmes« magyar előadása Miskolcon zajlott le, Sabínka a »Staruš plesnivec«-ben Miskolcra jön, mikor lányá álcázta magát, a »Bendeguz...« magyarkodó nemesei pedig Miskolcon tartják nagy összejövetelüket a magyar nemesi társadalom sok hangoskodó alakjával? Volt-e Chalupka Miskolcon, részt vett-e a darab előadásán? Kérdések, amelyekre csak a további kutatás tudja majd megadni a választ. Annyi bizonyos, hogy 1847-ben »Udri na zvon« (Verd félre a harangot) c. költeménye a közös zsarnok elleni harcba hív és 1848/49-ben Chalupka nem vett részt a forradalmi idők nemzetiségi acsarkodásaiban [53].

Sikerült-e mindezzel rátapintanunk mondanivalónk lényegére? Chalupka János nem a magyarság ellen harcolt, amikor Tesnošil uram magyarkodásait, az »őshazát« Ázsiában kutató nemeseket, vagy éppen a szlovák anyanyelve ellenére falusi iskoláját magyarosító földesurat gúnyolta ki. Mint mindenben, szatírájának ebben a kérdésben is társadalmi éle van. Nem általában a magyarokat ostorozza ő: a derék fiatalok — láttuk — egymás nyelvét megtanulva házasodnak össze és becsülik meg egymást. Ő azokat támadja, aki társadalmi érdekeiket követve vagy társadalmi előítéleteik következtében fordulnak saját nemzetük, népük ellen [54]. A nacionalista irodalomtörténetírás ezt nem értette meg vagy éppen szándékosan félremagyarázta. Ezért gondolta a »Vén szerelmes«-t s a »Staruš plesnivec«-et egyszerűen csak minden mondanivaló nélküli, üres bohózatnak. Pedig minden bohózkodása ellenére sem az, hanem fontos láncszem. Fontos láncszeme annak a folyamatnak, amely a nemzetiségi viszályok idején is biztosította a magyar-szlovák együttélés és közös harcok folytonosságát. Amíg a maguk érdekeit védő uralkodó osztályok »örök« harcot hirdettek egymás ellen, haladó íróink mindég biztosítani tudták, hogy a multnak, a históriás énekeknek, bátor prédikátorainknak, szegénylegényeinknek, a kuruc költészetnek: az elnyomottak irodalmának közös harci szeleme ne menjen fejedésbe.

Jegyzetek

- 1: Kalinčiak, Janko: O literatúre a o ľud'och. (Az irodalomról és az emberekről.) Vlastný životopis. (Önéletrajz.) Bratislava, 1949. Pravda. 29.
- 2: V. ö.: Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. Bp., 1954. Szikra. 160—161.
- 3: V. ö.: Sziklay László: Egy felvidéki családi emlékkönyv a XIX. század elejéről. Kny. a Századok 1942. évi 1—3. füzetéből.
- 4: Mráz, Andrej: Dejiny slovenskej literatúry. (A szlovák irodalom története). Bratislava, 1948. SAVU. 133.
- 5: Legújabbán — szlovák irodalmi nyelvre fordítva — Kocúrko alebo Len aby sme v hanbe nezostali címmel jelent meg Chalupka műveinek gyűjteményes kiadásában: Výber z diela v dvoch zväzkoch (Válogatott művei két kötetben). II: Drámy (Drámák). Bratislava, 1954. SVKL. 7—93.
- 6: Bendeguz, Gyula Kolompos und Pista Kurtaforint. Eine Donquixottiade nach der neuesten Mode. Leipzig, 1841. Otto Wigand. — Szlovákra fordítva Výber... i. m. I. köteteként jelent meg: Bendeguz, Gyula Kolompos a Pišta Kurtaforint, donquijotiáda podľa najnovšej módy. (Bendegúz, Kolompos Gyula és Kurtaforint Pista, donquijotiáda a legújabb divat szerint) címmel. Bratislava. 1953. SVKL.
- 7: Ku počtě nového divadla Magyarského. (Az új magyar színház tiszteletére). Közölte Bálent, Boris a Literárnohistorický zborník 1943. (I.) évf. 1. sz.-ban, 31—32. — Kétségtelen, hogy Chalupka a szerző. L. Štúr 1838. jan. 17-i levelét Alexander

Vrchovskýhoz. Listy L'udovíta Štúra. I. (L'. S. levelei. I.) Bratislava, 1954. SAV. 140., 453. — V. ö.: Ormis, Ján V.: Listy L'udovíta Štúra. I. Slovenské pohľady, 1955. 7—8 sz. 837.

8: Starauš plesniwec, alebo Čtyri swadby na gednom pohřebe w Kocaurkowě. (Az öreg kopasz, vagy Négy esküvő egy temetésen Kandúrfalván) címmel. V. ö.: Mráz, i. m. 135. — Chrobák, Dobrosław és Ceppan, Oskár: Rukovät' dejín slovenskej literatúry. (A szlovák irodalom történetének kézikönyve). Bratislava, 1949. Slovenský spisovateľ. 103. — Noskovič, Alexander: Ján Chalupka, tvorca slovenskej veselohry, (J. CH., a szlovák vígjáték megalkotója). Bratislava, 1955. SAV. 140—141.

9: V. ö.: Mráz, Andrej-nek A kritikai realizmus a szlovák irodalom fejlődésében c., a Magyar Tudományos Akadémia 1955. évi Nagygyűlésén elmondott előadásához fűzött hozzászólással. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. VII. k. 3—4, nagygyűlési szám. 415.

10: Noskovič, i. m. 147.

11: »Először adatott Pest városa színházában, 1820. május 8.« kislelkes Kislelkes Károly Minden Munkái. Hetedik bővített kiadás. Bp., 1893. Franklin. II. 411—439.

12: Mráz, Andrej: Ján Chalupka a jeho donquijotiada. (J. Ch. és donquijotiádája.) Bendeguz..., i. m. 11.

13: Mráz, Andrej: Ján Chalupka..., i. m. 7. — Noskovič, i. m. 31.

14: »1812. Tabella Generalis exhibens Conscriptionem totius Iuventutis Scholasticae in Ill. Collegio Helv. Conf. Addictorum S. Patakienski discentis Ao. (anno) 1812. Mense Septembri.

Nomen: Ioan Chalupka.

Numeratio: —

Aetas: 22

Studium et Conditio Scholastica: N. Togai III.

Nom. Parentum: Adam.

Locus Habitationis: T. Lehota

Comitatus: Zoliens.

Conditio Civilis: Libert.«

Több lappal hátrább a tanulmányi előmenetelről szóló kimutatásban ez olvasható:

»Nomina Non Togatorum III. Ioan Chalupka.

Anni Aetatis: 22.

Religio: A. C.

Calculus praecedentis Censurae

In Studiis

In moribus

1,

1,

Nom. Parentum: Adam

Locus Habitationis: Lehota

Comitatus Zoliens

Comitatus Civilis: Libert.

E Theologia — — —

E Philosophia: Praest.

E Statistica — — —

Calculus Modernae Censurae

In Studiis

In Moribus

1,

1,

Tanulmányi és magaviseleti szempontból is tehát az elsők között volt. Filozófiából is a legjobb érdemjegyet kapta: az évkönyv egész terjedelmes lapján csak neki és még egy tanulónak van filozófiából »praest.« jegye, a többieké gyengébb. Hálás köszönet Hegyi József kartársnak, hogy az itt közölt adatokat Sárospatakon, a Kollégium levéltárában megkereste, kimásolta és nekünk elküldötte.

15: Harsányi—Gulyás, I/2. 483. »Sokszor ám a lányka szíve...«-tól egészen a költemény végéig. Chalupka mindössze annyit igazított rajta, hogy a »lányka« szó helyett »az asszony« szót használta.

16: Harsányi—Gulyás, I/2. 501. A költemény szövegén Chalupka ezúttal is tesz itt-ott változásokat, így illeszti bele a darabba. Így »dramatizálja« Csokonai három versszakát:

»Sándor: (eljárván a táncot, megáll vele és danol):

Asszony, míg ingó kegyelmed
Tiszta szívemhez hajolt
S alva tartott hű szerelmed,
Boldogabb nálam ki volt?

Máli:

Érzem, hogy a férjfi elme
Nyári árnyékként kereng
Hogyha más nyálánk szerelme
Mint zephyr körülte leng.

Ketten:

Néked is, óh, kedvelt lélek,
Szád, szemed tagadja bár,
Kedvesb kezdett lenni nálam
Egy enyelgő lepke már.«

17: Dorogi—Ortutay Gyula: Csokonai utóélete. Bp., 1936. Apollo Könyvtár. 9. sz. 45.

18: Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp., 1927. Magyar Tudományos Akadémia. 140. — Egyébként Miskolcon is ezt a dalt éneklé a mulató kompánia, mikor a szlovák donquijotiáda lovagjai odaérnek. Bendeguz..., i. m. 109.

19: Horváth, i. m. 95.

20: Ez az útza végig tiszta, Itt lakik a szép Jurista
Tajajom, tajajom, tajajaja, tajajom.
Ez az útza végig sáros, Itt lakik a vén Nótáros.
Tajajom, tajajom, tajajaja, tajajom.

21: Gyere, pajtás, katonának,
Nem megyek én, mert le vágnak.
Ne félj, pajtás, de hogy vágnak,
Csak a kardal lapogálnak.

22: Adja a' jó Isten többször is, másszor is,
Hogy így meg vidüljön köztünk a' komor is.
Más egészségeért a' magunk hasznara,
Eresszük ezt a' bort a' többek útjára.
Adjon Isten sok pénzt, bort, búzát, pecsenyét,
Éltesse városunk új vejét új menyét,
Eljen a' barátság köztünk és szerelem,
A' ki engem szeret, igyék egyet velem.

23: Ján Chalupka..., i. m. 19.

24: Bendeguz..., i. m. 119. A mi kiemelésünk.

25: V. ö.: Sziklay László: Hviezdoslav magyarnyelvű zsengei. Filológiai Közlöny, 1955. június. 226.

26: Mráz: Ján Chalupka..., i. m. 19.

27: »Ehel az ő népe, oly igen nyomorog.« Erdéli Históriaának harmad része, 52. vssz., az egész história 1107. sora.

28: »Igyunk, lakjunk egymással vígan szeretetből.« Borivóknak való, 8. vssz., 3. sor. — »Jó szerecsen lovak alattok ugrálnak.« Katonaének, 4. vssz. 1—2. sor. — »... Oh, én édes hazám, te szép Magyarország;« »... immár Isten hozzád.« Valedicit patriae, 1. vssz., 1., 4. sor. — »Már Isten hozzátok, jó vitéz rokonim.«, u. o., 7. vssz., 4. sor.

29: »Kereke forgását látom szerencsének.«

30: Ne gondoljunk a sírással, sem a pityergéssel.« A szép fényes katonának..., 17. vssz., első két sor. — »Szép élet, víg élet! Soha jobb nem lehet.«, u. o., refrén. — »Nagyvároson nézik...«, u. o., 3. vssz., 2. sor.

31: »Jól hordozták, jól nevelték.« Oda respondens. (A kisasszony felelete.) 3. sor. — »Nincs hozzá hasonló kilencz vármegyében.« Pásztorversengés. Versei, V. kiad. Pest, 1854. 99., alulról 18. sor. — »Koridon feltette kétmázsás ártányát.«, u. o. 98. 3. sor.

32: »Halljátok meg: há én egyszer elbújok, engem senki többé sehoh fel nem talál.« Víz, szél, becület. 3. vssz., 4. és 5. sor. Összes művei, Bp., 1892. Franklin. 91. — A másik két, Chalupkától Rádainak tulajdonított idézetet nem találtuk meg i. m.-ben: »Oh, Uram, engedj erőt, hogy tűrhessek.« — »Kihoz a mély sárból.«

- 33: »Hová ragadtatok?« (Az eredetiben: »Hová ragadtok?«) A Músákhöz. 1. vssz. első két verse. Poétai munkái, Pest, 1863. 5.
- 34: Átölelém az egész világot. »A virtus becse«. 1. vssz., utolsó sor.
- 35: »Méreggel eltelenek.« Második pipa dohány. 2. vssz., 2. sor. — »A nemzeti nóta perereg.« Második pipa dohány, 36. vssz. — »Nékem igen nagy kárt tettek, selymet, mindent öszveettek, öszverágták szép sleppemet.« Második pipa dohány. 46—47. vssz.
- 36: »Boldogítsanak bennünket s velünk édes nemzetünket.« V. I. ének. A magyarok kardja, 2., 5., 7. vssz. — »Jer, imé, nimfaj a víg Dunának.« (Az eredetiben: Jer! imé Nimfái már a víg Dunának.) III. Magyar! hajnal hasad! 31. sor.
- 37: »Idvez légy, szép hajnal.« (Az eredetiben: »Idvez légy, szép rózsaszál.«) Reggeli ének a rózsához. Gessner után. Harsányi—Gulyás, II. 1. 261.
- 38: »No csak szerelmeskedjétek.« A páros gerlice. 1. vssz., 3. sor. Ziza, vagy az én tüzem... Hely nélkül, 1811. 15. — »Most kóstolom először még Édeséged, szerelem.« A családka szerelem, 1. vssz., 1—2. sor. u. o. 16.
- 39: »A lankadó bajnok lerogy.« 24. vssz., 1. sor. — »A fő és test fogjon kezét, Egy értelem, egy érezt.« 25. vssz., 9—10. sor.
- 40: »De most már menni kell.« (Az eredetiben: De menni kell...) IV. felv., alulról 29. sor. — »Bocsásd meg, ég, ha vétkezett, neki.« V. felv., utolsó előtti sor.
- 41: Bendegúz..., i. m. 134.
- 42: Noskovič, i. m. 128—129.
- 43: Hogy illusztráljuk Chalupka »makaróni« nyelvét, a magyar fiú hibás szlovák, a szlovák lány hibás magyar beszédét, ideiktatjuk a beszélgetést eredetiben:
Miška: No ved' ty nebudeš néma, taký Slovák, ale igazi magyar menyecske a po slovensky ani jeden slovo!
Sabinka: Ach, mój milý kinčén, z toho nebude nič! To sa pri sobáši nesl'úbilo. Ja zostanem Slovenkou na veky vekov amen. Moja mati bola tiež Slovenska a ona by mi to ani v hrobe neodpustila, že sa za tú reč hanbím, ktorú ma ona naučila, keď som jej prsia požívala. Ale sa tebe kvôli spolovice i pomad, arčím, lelken, kedvesen. — (Chalupka jól ismeri a vegyesnyelvűek beszédét, hogy Sabinka a magyar »m« birtokos személyragot következetesen »n«-re változtatja. A békéscsabai, szarvasi, tótkomlói, délnógrádi szlovákok beszédén ma is láthatjuk ezt a sajátságot.) —
Miška: (bozká ju): Brávo, lelken! Tým viac t'a bečel'ujem a budem i ja polovic po slovensky, či hogy kell mondanom. — Jer kedvesem! (Pritúli ju k sebe).«
Részben idézi Noskovič, i. m. 142.
- 44: Bayer József állítja ezt (A magyar drámairodalom története, Bp., 1897. Magyar Tudományos Akadémia, 104.), valamint Rampák, Zoltán: Ján Chalupka dramatik (J. Ch., a drámaíró) c. tanulmányában. Chalupka, Ján: Drámy, i. m. 500. Véletlen-e, hogy éppen azok nem értékeli eléggé Chalupkának e műben kifejtett mondanivalóját, akik a nacionalizmus álláspontja felől közelednek hozzá? Rampák álláspontját Noskovič is kifogásolja. I. m. 141.
- 45: Kocúrkovo III. felvonása 20. jelenetében. Drámy, i. m. 81.
- 46: Staruš plešnivec. Predmluva. (Az öreg kopasz. Előszó). Drámy, i. m. 233.
- A magyar szöveg a mi fordításunk.
- 47: Chrobák—Čeppan, i. m. 103.
- 48: A 9. sz. jegyzetben idézett felszólalásban.
- 49: Bayer József: A magyar nemzeti játékszín története. Bp., 1887. II. kötet. — Könyves Máté: Játékszíni koszorú. Buda-Pesten, 1834. Játékszíni könyvtár, 133—180. Julius Hónaptól December 31-kéig előadott Játékok nevei. 192—199. — u. a., 1836. 133—183., 196—202. — Pesti Nemzeti Játékszíni Zsebkönyv 1838ra. Pest, 1838. Jegyzéke az 1837-ki évi Augustus 22-dik napján kinyitott Pesti Magyar Színházban December 15-kéig előadott játékoknak. 10—15. — Bíró Lajos Pál: A Nemzeti Színház története 1837—1841. Bp., 1931. Pfeifer Ferdinánd. Chalupka magyar vígjátéka a sok cím között egyikben sem szerepel.
- 50: Ján Chalupka, i. m. 16. — »ona sa udujne na maďarských scénach aj hrávava...« (Állítólag játszották magyar színpadon.) A kiemelés tőlünk.
- 51: I. m., 148.
- 52: Kerésztesy Sándor: Miskolcz színészetének története 1753-tól 1904-ig. Miskolc, 1903. 68.
- 53: V. ö.: Mráz, Ján Chalupka..., i. m. 16.
- 54: V. ö.: Noskovič, i. m. 35—36.